

УДК 34

DOI <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2021.1.11>**Ю. В. Кривенко**кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»

ПРАВО НА СВОБОДУ СОВІСТІ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ В УМОВАХ ПАНДЕМІЇ КОРОНАВІРУСУ COVID-19

У статті проаналізовані теоретичні та практичні питання щодо свободи совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19. При досить широкому висвітленні права на свободу совісті і свободу віросповідання в Основному Законі нашої країни та інших нормативно-правових актах розуміння його суті і змісту залишається дискусійним і неоднозначним.

Як зазначено у дослідженні, в системі релігійних прав і свобод центральне місце займають свобода совісті і свобода віросповідання, які відносяться до основних об'єктів забезпечення релігійної безпеки особи. У зв'язку з цим важливо визначити співвідношення зазначених свобод, особливості їх взаємозв'язку і на цій основі – межі правового регулювання, а також можливості їх реалізації в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Предметом дослідження є питання теорії і практики правового регулювання права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Об'єктом дослідження є право на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Був проведений аналіз юридичної літератури, яка визначає різні аспекти, пов'язані із правом на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Методологічну основу дослідження становлять сучасні методи теорії пізнання, включно з такими приватно-правовими методами: системно-структурний, логіко-юридичний, порівняльного правознавства, формально-логічний.

Мета дослідження – дослідити права особи на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу COVID-19.

Складність розуміння термінів «свобода совісті» і «свобода віросповідання» обтяжено пандемією коронавірусу COVID-19. Законодавець, встановлюючи прийнятні способи і межі здійснення права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19, розраховує на їх дотримання та виконання. Релігійні організації ж не завжди дотримуються чинного законодавства, посилаючись на необґрунтовані вимоги, на відміну від інших організацій, щодо проведення зібрань. Значна частина релігійних організацій відгукнулася на заклик держави у протидії поширенню вірусу та проводить роз'яснювальну роботу, надає підтримку вірянам.

Ключові слова: релігійні права, релігійні свободи, свобода совісті, свобода віросповідання, релігійні організації, релігійні заходи.

Постановка проблеми. Право на свободу совісті і свободу віросповідання є одним із найважливіших особистих прав людини і громадянина в демократичному суспільстві. Свобода совісті та віросповідання означає невтручання держави в релігійне життя громадян і діяльність релігійних організацій. Однак пандемія коронавірусу Covid-19 внесла певні корективи.

Релігійні організації під час пандемії коронавірусу Covid-19 виявили себе активною частиною громадянського суспільства. Вони жваво і оперативно відреагували на критичну ситуа-

цію, яка склалася в низці європейських країн (насамперед в Італії, Німеччині, Іспанії, Великобританії), чого не можна сказати однозначно щодо релігійних організацій України.

У цій непростій ситуації деякі релігійні організації спромоглися пожертвувати найважливішим – публічними богослужіннями, які складають основу життя віруючих у будь-яких конфесіях і релігіях. Для більшості ця відмова стала випробуванням на міцність, оскільки відсутність спільних молитов наживо – це роз'єднання членів релігійних громад, припинення

діяльності окремих парафій, а також позбавлення частини доходів. Однак були й такі, які продовжували здійснювати богослужіння.

Як відомо, не всі сфери життя людини можуть і повинні бути врегульовані законом. Правовий досвід показав, що такі сфери, як мораль, духовність, не можливо врегулювати на державному рівні. Право може тільки стимулювати мораль, але не в змозі домагатися її силою, оскільки моральний вчинок за своєю природою є завжди актом свободи [1].

Законодавець у таких умовах повинен забезпечити ефективне функціонування інститутів у галузі забезпечення свободи совісті та віросповідання [2]. Зокрема, у ст. 18. Загальної декларації прав людини від 10.12.1948 зазначається, що кожна людина має право на свободу думки, совісті і релігії; це право включає свободу змінювати свою релігію або переконання і свободу сповідувати свою релігію або переконання як одноособово, так і разом з іншими, прилюдним або приватним порядком в ученні, богослужінні і виконанні релігійних і ритуальних обрядів [3].

За своїм змістом право на свободу совісті та віросповідання відноситься до особистих прав і свобод, оскільки воно багато в чому полягає в гарантованій можливості людини незалежно думати і діяти відповідно до своїх внутрішніх переконань (включно з можливістю сповідувати будь-яку релігію, висловлювати свої думки, ідеї та переконання і поширювати їх будь-якими законними способами) про обов'язки поважати права і свободи інших осіб, закони держави, вимоги моралі і громадського духовного порядку. Право на свободу совісті та віросповідання сприймається багатьма особами як абсолютне і необмежене.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальні питання щодо права на свободу совісті та віросповідання є багатоаспектними. Вони досліджувалися видатними науковцями у галузях конституційного права, теорії та історії права, релігієзнавства. Зокрема, їх вивченням займалися Ю.В. Александров, С.С. Алексєєв, В.М. Баранов, М.Ю. Бабій, В.В. Волошин, М.Г. Кириченко, А.М. Колодний, І.М. Компанієць, С.Я. Лихова, Е. Мартинюк, П.П. Мінка, М.І. Одинцов, П.М. Рабинович.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Враховуючи вплив пандемії на відносини в суспільстві, слід зазначити низку проблемних питань, які виникають у релігійній сфері, а саме питань щодо дотри-

мання права на свободу совісті та віросповідання, можливості реалізації права на свободу совісті та віросповідання; забезпечення гарантій дотримання права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19. Вони потребують поглибленого аналізу та вивчення з урахуванням матеріалів практики.

Мета статті – визначити особливості права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19. На початку дослідження ми сформулювали гіпотези, які були підтверджені у процесі роботи, а саме щодо гарантій і захисту права на свободу совісті та віросповідання в умовах пандемії коронавірусу Covid-19.

Виклад основного матеріалу. Перш ніж звернутися до дефініції «свободи совісті та віросповідання», їх співвідношення та існуючих обмежень, що дозволяє цим правам людини не завдати шкоди суспільству, необхідно розібратися з найбільш фундаментальним родовим поняттям цих прав – поняттям свободи. Остання є одним із основних релігійних, філософських і суспільних понять, що поєднує в собі як негативне (незалежність від інших осіб), так і позитивне (свобода як можливість для досягнення, здійснення чого-небудь) значення [4]. Поняття «свободи совісті» широко використовується в міжнародному масштабі. У найзагальнішому сенсі її дефініція зводиться до здатності вибирати будь-яку релігію і висловлювати своє ставлення до віри загалом.

Сукупність права особи на свободу совісті та пов'язаних із цими правами обов'язків складають правовий статус особи. Він визначається двояко: особа як людина і особа як громадянин. Свобода віросповідання включає в себе можливість самостійно і без примусу вибирати свої внутрішні духовні переконання, а також зовні виявляти їх. Свобода віросповідання є не тільки правом людини вільно слідувати своїм релігійним переконанням, але й здійснювати пов'язану з ними обрядовість, що також відноситься до зовнішнього вияву віри. Свобода совісті, свобода віросповідання є універсальними і фундаментальними правами людини, які закріплені у міжнародних нормах [5].

Правові основи свободи совісті і свободи віросповідання встановлюють такі міжнародні акти: Загальна декларація прав людини, прийнята Асамблеєю ООН (1948 рік), Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (1966 рік), Міжнародний пакт про гро-

мадянські і політичні права (1966 рік), Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі (Гельсінкі, 1975 рік), Декларація про права осіб, які належать до національних або етнічних, релігійних і мовних меншин (1992 рік), Конвенція Співдружності Незалежних Держав про права та основні свободи людини (1995 рік), Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії або переконань (прийнята Асамблеєю ООН у 1981 році), Підсумковий документ Віденської зустрічі 1986 року представників держав-учасниць Наради з безпеки і співробітництва в Європі та інші. Міжнародно-правові акти відповідають Статуту ООН, що встановлює рівноправність для всіх, і підкреслюють чотири підстави, за якими неприпустима дискримінація. Одна з них – релігія. Найважливіше положення Статуту ООН закріплено у ст. 55, де вказується, що міжнародно-правовий обов'язок держав-членів ООН полягає в сприянні загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх.

Таким чином, обмеження прав людини завжди базується на пошуку розумного балансу між кордонами інтересів окремої особистості й інших людей, соціуму загалом. Вибір найбільш раціонального рішення щодо обмеження зазначених домагань є однією з основних задач ефективного правового регулювання.

Тому межі законодавчого регулювання прав і свобод людини і громадянина можуть розглядатися одночасно в кількох аспектах. З одного боку, вони визначають ступінь втручання держави у справи суспільства, а також у сферу приватних інтересів. Крім того, накладають низку обмежень на можливі сценарії поведінки особистості і прописують необхідні суспільству зразки таких сценаріїв, що включають як дії, так і бездіяльності суб'єктів. У зв'язку з цим особливо гостро постають питання державного регулювання та саморегулювання свободи віросповідання. Це пояснюється тим, що обмеження державного регулювання окремих сфер людського життя, в цьому випадку – релігійної сфери, не можливе поза обмежень прав громадян і їх об'єднань з метою охорони та реалізації публічних інтересів.

Впродовж тривалого часу правозахисники наголошували на невідповідності Конституції України окремих застарілих норм Закону України про свободу совісті та нормативних актів СРСР, які фундаментальне право людини на свободу мирних зібрань ставили у залеж-

ність від дозволу чиновника. У деяких областях посадові особи навіть вимагали від релігійних громад отримувати у них дозволи, щоб орендувати приміщення для церковних заходів, або свавільно, без суду забороняли віруючим проводити публічні зібрання: святкові заходи, хресні ходи, вуличні молитви.

Конституційний Суд розтлумачив статтю 39 Конституції та чітко заявив, що в демократичній країні не може бути дискримінації віруючих у реалізації їх права на мирні зібрання. У своєму рішенні суд зауважив, що Конституція України «зобов'язує державу створити єдиний правовий механізм, який регулює проведення громадянами, громадськими або релігійними організаціями, іншими суб'єктами права публічних мирних зібрань релігійного та нерелігійного характеру». Суд наголосив, що відповідно до статті 39 Конституції України єдиною вимогою для проведення публічних мирних зібрань, як релігійних, так і нерелігійних, є їх мирний характер і завчасне сповіщення органів виконавчої влади чи органів місцевого самоврядування [6].

Однак в рамках обмежень, які накладаються з боку держави, зокрема на свободу віросповідання, на практиці виникають певні складнощі. За своїм змістом це право відноситься до особистих прав і свобод, оскільки воно багато в чому полягає в гарантованій можливості людини незалежно думати і діяти відповідно до своїх внутрішніх переконань (включно з можливістю сповідувати будь-яку релігію, висловлювати свої думки, ідеї та судження, поширювати їх будь-якими законними способами) про обов'язки поважати права і свободи інших осіб, закони держави, вимоги моралі і громадського духовного порядку.

Право на свободу совісті та віросповідання передбачає наявність відповідних йому обов'язків, відповідальності за їх невиконання. Таким чином, державою спочатку встановлюється певний масштаб свободи, правовий простір, в межах якого можлива законна реалізація права. У разі порушень суб'єктом встановлених державою умов реалізації воно може застосувати засоби захисту. Дотримання цих прав людини і громадянина відображає основні тенденції часу, а саме необхідність захисту прав і свобод інших осіб, що пов'язано з небезпекою розповсюдження пандемії коронавірусу Covid-19 і носить вимушений характер. Більшість конфесій, щоб унеможливити своїх вірян від загрози зараження коронавірусом, з початком карантину почали відправляти літургії онлайн.

17 березня після засідання Священного синоду Православної Церкви України (далі – ПЦУ) оприлюднила практичні настанови для єпископату, духовенства і вірних Православної Церкви України у зв'язку з оголошеною пандемією особливо небезпечної коронавірусної хвороби COVID-19. Однак низка релігійних організацій порушувала чинне законодавство. Так, монастирі УПЦ Московського патріархату демонстративно порушували законодавство і демонстративно уникали відповідальності за це. Вони вважають, що оскільки відділені від держави, то державні закони на них не розповсюджуються. Втім поліція фіксувала і випадки порушення обмежувальних заходів, про такі, серед інших, повідомляли в Києво-Печерській лаврі у Києві, у Почаївській на Тернопільщині, у Святогірській на Донеччині.

Також слід зауважити, що для релігійних організацій були встановлені більш жорсткі заходи, аніж для закладів культури, оскільки проведення масових заходів у закладах культури допускається за умови перебування не більше однієї особи на 5 квадратних метрах площі приміщення, де проводиться захід, а для релігійних заходів ця вимога вдвічі суворіша – не більше однієї особи на 10 на таку площу [7]. Таке ставлення змусило Всеукраїнську Раду Церков і релігійних організацій сформулювати власні пропозиції щодо адаптивного карантину та передати їх на розгляд Уряду. Європейська комісія також випустила рекомендації по боротьбі з вірусом від 18 березня 2020 року. Зокрема, пропонувалося закрити релігійні об'єкти, включно з церквами, і припинити всі публічні релігійні заходи.

З 5 червня Кабмін дозволив проведення релігійних заходів у приміщенні за умови перебування в храмі не більше однієї людини на 1,5 квадратних метра [8]. У розпал пандемії найвпливовіші церкви України за участю керівництва Міністерства охорони здоров'я (далі – МОЗ) та представників Міністерства культури, молоді та спорту України озвучили свої рекомендації щодо заходів, які необхідно вжити під час організації богослужінь і поточної релігійної діяльності:

- 1) обмеження богослужінь, які передбачають присутність людей (більше 10), за можливості проводити їх в онлайн-режимі;
- 2) рекомендувати віруючим не прикладатися до ікон на період карантину;
- 3) дотримання дистанції мінімум 1,5-2 метри між віруючим і священниками;

- 4) наявність у храмах антисептичних засобів;
- 5) закликати віруючих на час карантину особливо пильно стежити за власним здоров'ям і за появи перших симптомів респіраторних захворювань відразу звертатися до лікаря.

Оскільки служіння проводяться в спеціальних місцях, обмежених для присутності незначеної кількості публіки, то і заходи щодо дотримання громадського порядку і безпеки людей покладаються на організаторів публічного заходу (в деяких випадках за домовленістю вони можуть бути покладені на власників (орендарів) приміщень (територій). Передбачається, що організатори повинні і можуть передбачити всі ризики, всі можливі негативні наслідки проведення заходу та у разі їх настання нести відповідальність відповідно до чинного законодавства.

Запроваджений по всій Україні карантин вихідного дня у період з 00:00 суботи і до 00:00 понеділка, коли не повинні працювати заклади культури і розваг, непродовольчі магазини і заклади громадського харчування. При цьому дія карантину вихідного дня не поширюється на церкви та інші релігійні організації. Влада не може обмежувати роботу церков без запровадження правового режиму надзвичайного стану [9].

Деякі громадяни вирішили створити власні релігійні організації, щоб не припинити свою підприємницьку діяльність. Наприклад, О. К., який володіє велосипедним магазином, заявив про створення «Велосипедної церкви України». «Наша місія нести світле велосипедне майбутнє в голови та серця людей. Просвітлювати їх і наставляти на велосипедний шлях», – заявив він. До створення релігійної організації киянин поставився украї відповідально. У «Велосипедної церкви України» навіть прописані свої «заповіді», однак поки що невідомо, чи зареєструє Міністерство юстиції таку релігійну організацію.

У грудні 2020 року Уряд затвердив нові карантинні обмеження, спрямовані на боротьбу з пандемією COVID-19 в Україні. Деякі з них стосуються і діяльності релігійних організацій. Згідно підpunkту 7 п. 2 постанови Кабміну на території України на період дії карантину забороняється діяльність культових споруд і приміщень, облаштованих для молитовних потреб, які не забезпечують можливість обмежити кількість відвідувачів з розрахунку одна особа на 5 квадратних метрів споруди чи приміщення; проведення релігійних заходів на відкритому

повітрі, під час яких не забезпечено дотримання дистанції 1,5 метра між присутніми [10].

Митрополит Київський і всієї України Епіфаній зазначив, що пандемія ще не завершилася, за кілька місяців прогнозують новий її пік, тому слід надалі пильнувати, щоб запроваджені Священним Синодом норми були дотримані: «Прошу нікого не легковажити загрозами, але і не піддаватися панічним чи істеричним настроям. Слід бути готовими і до того, що із поширенням вакцинації відбудеться загострення дискусії щодо цього профілактичного засобу. Адже відомо, що і в суспільстві, і серед наших вірних є противники будь-якої вакцинації. Нам слід терпеливо роз'яснювати, що вакцинація не має релігійного складника і не суперечить вченню Церкви» [11].

Висновки і пропозиції. Реалізація свободи совісті і свободи віросповідання є одним з індикаторів ліберальності державної політики, показником реального втілення в повсякденне життя принципів правової демократичної держави. Подальший розвиток держави нерозривно пов'язаний із визнанням, гарантуванням і дієвою реалізацією загальноновизнаних прав і свобод людини і громадянина, найважливішими серед яких є свобода совісті та віросповідання. Законодавче регулювання, встановлюючи прийнятні способи і межі здійснення названої волі, покликане забезпечити соціальний мир і стабільність при розумному балансі інтересів громадян, їх об'єднань, суспільства і держави.

Слід зазначити, що участь релігійних організацій у протидії поширенню вірусу продемонструвала, що вони аж ніяк не архаїчні і відповідають на соціальні виклики. Частково існують обмеження свободи віросповідання в умовах пандемії, що не завжди пов'язано з необхідністю стримування протизаконних дій, які здатні створити загрозу життю та здоров'ю значної кількості осіб.

Список використаної літератури:

1. Лукашева Е.А. Право, мораль, личность / Е.А. Лукашева; отв. ред. В.М. Чхиквадзе. М. : Наука, 1986. 263 с.
2. Конституція України : офіц. текст. Київ : КМ, 2013. 96 с.
3. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
4. Большой российский энциклопедический словарь. М. : Большая российская энциклопедия, 2003. 1888 с.
5. Вовк Д.О. Право і релігія: загальнотеоретичні проблеми співвідношення : монографія / Д.О. Вовк. Х. : Право, 2009. 186 с.
6. Васін М. Свобода думки, совісті та релігії: права релігійних громад. // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/svoboda-dumky-sovisti-ta-relihiji-prava-relihijnyh-hromad-m-vasin/>.
7. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 : Постанова КМ від 11 березня 2020 року № 211 // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-п>.
8. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМ від 20 травня 2020 року № 392 // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-п#Text>.
9. Нові правила загального карантину і карантину «вихідного дня»: Уряд оприлюднив постанову // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://medoc.ua/blog/novi-pravila-zagalnogo-karantynu-i-karantynu-vihidnogo-dnja-urjad-opriljudniv-postanovu>.
10. Про встановлення карантину та запровадження обмежувальних протиепідемічних заходів з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2: Постанова КМ від 9 грудня 2020 року № 1236 // Електронний ресурс. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1236-2020-п#n5>.
11. Доповідь Митрополита Київського і всієї України Епіфанія на засіданні Архієрейського Собору Української Православної Церкви (Православної Церкви України) 15 грудня 2020 року. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://www.pomisna.info/uk/document-post/dopovid-predstoyatelya-na-arhiyerejskomu-sobori-15-grudnya-2020-roku/>.

Kryvenko Yu. V. The right to freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 coronary virus pandemic

The article analyzes the theoretical and practical issues of freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 corona virus pandemic. With a fairly broad coverage of the right to freedom of conscience and freedom of creed in the basic law of our country and other regulations, understanding of its essence and content remains debatable and ambiguous.

According to the research, in the system of religious rights and freedoms the central place is occupied by freedom of conscience and freedom of creed, which are among the main objects of religious security. In this regard, it is important to determine the ratio of these freedoms, the peculiarities of their relationship and on this basis – the limits of legal regulation, as well as the possibility of their implementation in a pandemic coronary virus COVID-19.

The subject of the research are the theory and practice of legal regulation of the right to freedom of conscience and creed in a pandemic of the Covid-19 coronavirus.

The object of the research is the right to freedom of conscience and creed in a coronary pandemic of COVID-19 virus.

An analysis of the legal literature has been carried out, which identifies various aspects of the right to freedom of conscience and religion in the context of the COVID-19 coronavirus pandemic.

The methodological basis of the study are modern methods of the theory of cognition, including private-legal methods: system-structural, logical-legal, comparative law, formal-logical and others.

The aim of the research is to investigate the rights of individuals to freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 corona virus pandemic.

The difficulty of understanding the terms “freedom of conscience” and “freedom of creed” is exacerbated by the Covid-19 coronary pandemic. The legislator, establishing acceptable ways and limits of exercising the right to freedom of conscience and creed in the context of the COVID-19 corona virus pandemic, counts on their observance and implementation. Religious organizations, in turn do not always comply with current legislation, citing unreasonable requirements, unlike other organizations, to hold meetings. Many religious organizations have responded to the state’s call to counter the spread of the virus, carry out explanatory work and support to the religious.

Key words: *religious rights, religious freedoms, freedom of conscience, freedom of creed, religious organizations, religious events.*